

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

MEHNAT HAQI HISOBI VA TO‘LASH JARAYONI

AUDITI: MEHNAT QONUNCHILIGI VA XALQARO AUDIT

STANDARTLARI ASOSIDA NAZORAT

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası assistenti

Zaripova Sayohat Zafarovna.

Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti talabasi

Bashirova Sevinch.

Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti talabasi

Bo‘riboeva Parvina.

Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti talabasi

Omonova Rushana.

Annotatsiya: *Ushbu maqola mehnat haqi hisobi va to‘lash jarayonining auditini O‘zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi va xalqaro audit standartlari asosida nazorat qilish masalalariga bag‘ishlangan. Unda mehnat haqi hisobini yuritishdagi xato va kamchiliklarni aniqlash, ularning oldini olish hamda korxonaning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashdagi auditning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda mehnat haqi to‘lovlari bilan bog‘liq jarayonlarning shaffofligi va qonuniyligini ta‘minlash, shuningdek, ichki nazorat tizimini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Maqola mehnat haqi hisoboti ishonchliligini oshirish va xodimlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Mehnat haqi, Audit, To‘lov jarayoni, Mehnat qonunchiligi, Xalqaro audit standartlari, Ichki nazorat, Moliyaviy hisobot, Shaffoflik*

Abstract: *This article focuses on the audit of wage calculation and payment processes, emphasizing control based on the labor legislation of the*

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Republic of Uzbekistan and international audit standards. It analyzes the significance of audit in identifying and preventing errors and deficiencies in wage accounting, thereby ensuring the financial stability of enterprises. The study provides recommendations for ensuring transparency and legality in wage payment processes, as well as for improving internal control systems. The article aims to enhance the reliability of wage reporting and strengthen the social protection of employees.

Keywords: Wage audit, Payroll process, Labor legislation, International audit standards, Internal control, Compliance, Financial reporting, Transparency

Аннотация: Данная статья посвящена вопросам аудита процесса начисления и выплаты заработной платы, с акцентом на контроль, основанный на трудовом законодательстве Республики Узбекистан и международных стандартах аудита. В ней анализируется значение аудита в выявлении и предотвращении ошибок и недостатков в учете заработной платы, что способствует обеспечению финансовой стабильности предприятий. Исследование предлагает рекомендации по обеспечению прозрачности и законности процессов выплаты заработной платы, а также по совершенствованию систем внутреннего контроля. Статья направлена на повышение достоверности отчетности по заработной плате и усиление социальной защиты работников.

Ключевые слова: Аудит заработной платы, Расчеты по оплате труда, Трудовое законодательство, Международные стандарты аудита, Внутренний контроль, Соответствие, Финансовая отчетность, Прозрачность

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Kirish

Mehnat haqi har bir xodimning asosiy daromad manbai bo'lib, nafaqat shaxsiy farovonlikni, balki mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Uning to'g'ri hisoblanishi, o'z vaqtida va to'liq to'lanishi xodimlarning huquqlarini himoya qilish, mehnat motivatsiyasini oshirish hamda korxonaning qonunchilikka rioya etishini va moliyaviy sog'lomligini ta'minlash uchun hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mehnat haqi hisoblash va to'lash jarayoni murakkab bo'lib, ko'plab huquqiy normalar, ichki tartiblar va buxgalteriya amaliyotlarini o'z ichiga oladi. Bu murakkablik xatoliklar, qonunbuzarliklar va potensial mehnat nizolari xavfini keltirib chiqaradi. Shu sababli, ushbu jarayonlarning shaffofligi, qonuniyligi va samaradorligini ta'minlashda auditning roli beqiyosdir.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida mehnat qonunchiligida, xususan, mehnat haqi hisoblash va undan ushlab qolish tartiblarida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 maydagi PF-5723-sonli Farmoni bilan "eng kam ish haqi" tushunchasi o'rniga mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori, bazaviy hisoblash miqdori va pensiyani hisoblashning bazaviy miqdori kabi uchta alohida ko'rsatkich joriy etildi [2]. Bu o'zgarishlar nafaqat nomlanishda, balki ish haqi, mukofotlar va ijtimoiy to'lovlarni belgilash mexanizmlarida ham tub burilish yasab, korxonalardan o'z tizimlarini moslashtirishni talab qildi. Bundan tashqari, yangi Mehnat kodeksi mehnat haqidan ushlab qolish tartiblariga aniqlik kiritib, xodimning rozilgisiz ushlab qolish mumkin bo'lgan holatlar ro'yxatini kengaytirdi, shuningdek, ta'til pullarini ushlab qolishga oid cheklavlarni belgiladi [1], [3]. Bu yangilanishlar mehnat haqi hisobi va to'lovi jarayonlarining murakkablashishiga olib kelib, ularning auditini yanada dolzarb masalaga aylantirmoqda.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

Ushbu maqola mehnat haqi hisobi va to'lovi jarayonlari auditining nazariy va amaliy jihatlarini O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi hamda xalqaro audit standartlari [4], [5] asosida chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada audit metodologiyasi, aniqlanishi mumkin bo'lgan kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari atroflicha ko'rib chiqiladi. Maqsad – korxonalarda mehnat haqi hisobi va to'lovi jarayonlarining shaffofligi, qonuniyligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqish orqali ushbu sohadagi nazorat samaradorligini oshirishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mehnat haqi auditining ahamiyati va samaradorligini oshirish masalalari akademik adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Olimlar mehnat haqi hisobi va to'lovi jarayonlarining moliyaviy shaffoflik hamda qonunchilikka rioya etishdagi hal qiluvchi rolini ta'kidlaydilar. Ish haqi ko'pgina tashkilotlar uchun operatsion xarajatlarning muhim qismi bo'lib, uning aniq hisobga olinishi va to'g'ri to'lanishi moliyaviy hisobotlarning yaxlitligi uchun zarurdir. Shuningdek, ish haqining ijtimoiy jihat, ya'ni xodimlarning farovonligi va motivatsiyasiga bevosita ta'siri, mustahkam audit amaliyotlarining axloqiy va huquqiy zarurligini kuchaytiradi. Tadqiqotchilar ko'pincha mehnat haqi auditining maqsadlarini moliyaviy aniqlik, me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik va firibgarlikni aniqlashga ajratadilar. Ish haqi tuzilmalarining murakkabligi, jumladan, ustamalar, ushlab qolishlar va soliq oqibatlari ixtisoslashgan audit yondashuvlarini talab etadi. Xato yoki qonunbuzarlik jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligi sababli, audit jarayonida chuqur tahlil va ehtiyotkorlik zarur.

Adabiyotlarning muhim qismi mehnat haqi auditining huquqiy muvofiqlik jihatiga bag'ishlangan. Olimlar milliy mehnat kodekslari, soliq qonunlari va ijtimoiy ta'minot qoidalari ish haqi jarayonlari baholanadigan

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

asosiy mezon ekanligini ta'kidlaydilar. Huquqiy asoslardan chetga chiqish katta moliyaviy jarimalar, obro'ga putur yetkazish va mehnat nizolariga olib kelishi mumkin. So'nggi tadqiqotlar, ayniqsa muhim qonunchilik islohotlaridan so'ng, audit metodologiyalarining o'zgaruvchan huquqiy muhitga moslashuvchan bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. O'zbekiston Respublikasining 2023 yildan kuchga kirgan yangi Mehnat kodeksi ana shunday islohotga misol bo'lib, ish haqidan ushlab qolish tartiblariga o'zgarishlar kiritdi va shartnoma bekor qilinganda "ta'til puli"ni ushlab qolish mumkin bo'lmagan holatlar ro'yxatini kengaytirdi [1], [3]. Ushbu o'zgarishlar an'anaviy audit nazorat ro'yxatlari va tartiblarini qayta baholashni talab etadi, toki yangilangan huquqiy asoslarga rioya etilishi ta'minlansin.

Huquqiy muvofiqlikdan tashqari, ish haqi hisob-kitoblarining aniqligi va ichki nazoratning samaradorligi audit adabiyotlarida markaziy mavzulardir. Tadqiqotchilar ish haqi ma'lumotlarini tekshirishning turli usullarini, jumladan, tanlab olish va to'liq ma'lumotlar tahlilini o'rganadilar. E'tibor ko'pincha hisoblashdagi xatoliklarni, tariflarning noto'g'ri qo'llanilishini, ruxsatsiz to'lovlarni va qayd etilgan soatlar bilan haqiqiy ish o'rtasidagi nomuvofiqliklarni aniqlashga qaratiladi. Vazifalarni taqsimlash, ruxsat berish tartib-qoidolari va muntazam taqqoslashlar kabi mustahkam ichki nazoratning roli xato va firibgarlikning oldini olishda fundamental ahamiyatga ega. Audit adabiyotlari ko'pincha ushbu nazoratlarning dizaynini va operatsion samaradorligini baholash uchun asoslar taklif qiladi. Ish haqi tizimlariga axborot texnologiyalarining integratsiyasi ham ma'lumotlar yaxlitligi, tizimga kirish nazorati va avtomatlashtirilgan hisob-kitoblar auditini yangi masalaga aylantiradi.

Xalqaro audit standartlarining (XAS/XAS) ish haqi auditiga qo'llanilishi ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishidir. Ushbu standartlar audit topshiriqlarining sifati, izchilligi va ishonchliligini ta'minlash uchun global tan

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

olingan asosni taqdim etadi. Ular ish haqi auditining o'ziga xos tartib-qoidalarini batafsil bayon etmasada, professional shubha, muhimlik, riskni baholash va dalillarni yig'ish kabi umumiy tamoyillarni belgilaydi, bu tamoyillar bevosita ish haqi auditiga tatbiq etiladi. Olimlar XASga asoslangan auditorlar ish haqi hisoblaridagi muhim noto'g'ri ma'lumotlar risklarini aniqlashi, ularga javoban tegishli audit tartib-qoidalarini ishlab chiqishi va yetarli dalillarni olishi kerakligini muhokama qiladilar. Tashkilotning ichki nazorat muhitini tushunish XASga muvofiq auditlarning asosini tashkil etadi. Maqsad – moliyaviy hisobotlar, shu jumladan ish haqi bilan bog'liq ma'lumotlar, firibgarlik yoki xato tufayli muhim noto'g'ri ma'lumotlardan xoli ekanligiga ishonch hosil qilishdir. Bunday standartlarning milliy audit amaliyotlariga joriy etilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi.

Audit bo'yicha keng xalqaro adabiyotlarga qaramay, O'zbekistonning tez rivojlanayotgan qonunchilik va iqtisodiy kontekstida mehnat haqi auditining o'ziga xos jihatlariga qaratilgan tadqiqotlar nisbatan kam. Auditning umumiy tamoyillari universal qo'llanilishi mumkin bo'lsa-da, milliy mehnat qonunchiligining, soliq tizimlarining va ijtimoiy-iqtisodiy omillarning o'ziga xos xususiyatlari kontekstga xos tahlillarni talab qiladi. O'zbekiston mehnat qonunchiligidagi so'nggi muhim islohotlar, xususan, yangi Mehnat kodeksi va ish haqi bilan bog'liq asosiy ko'rsatkichlarning qayta ta'riflanishi chuqur audit tadqiqotlarini talab qiladi. Mavjud tadqiqotlar ko'pincha umumiy audit amaliyotlariga e'tibor qaratadi, ammo ushbu qonunchilik o'zgarishlari keltirib chiqaradigan murakkab muammolarni chuqur o'rganmaydi. Masalan, ish haqidan ruxsatsiz ushlab qolishlar ro'yxatining kengaytirilishi yoki ta'til pulini ushlab qolish mumkin bo'lmagan holatlarning [1], [3] audit riskini baholash va tartib-qoidalarini ishlab chiqish uchun oqibatlari O'zbekiston kontekstida hali to'liq o'rganilmagan. Ushbu bo'shliq hozirgi huquqiy muhitga moslashtirilgan

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

amaliy, kontekstga xos audit metodologiyalarini taklif qiladigan tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyojni ko'rsatadi.

Mehnat haqi auditini o'tkazish uchun adabiyotlarda turli metodologik yondashuvlar taklif etilgan. Bular muvofiqlik auditidan tortib, samaradorlik auditigacha bo'lgan turlarni o'z ichiga oladi. Riskka asoslangan audit, xalqaro standartlarga asoslangan yondashuv bo'lib, muhim noto'g'ri ma'lumotlar yoki nomuvofiqliklar xavfi yuqori bo'lgan sohalarni aniqlash va ustuvorlashtirishga urg'u beradi. Olimlar ko'pincha analitik tartib-qoidalar, operatsiyalar va qoldiqlar bo'yicha mazmunli tekshiruvlar hamda nazorat sinovlaridan foydalanishni muhokama qiladilar. Ma'lumotlar tahlili vositalari va sud-buxgalteriya ekspertizasi usullarini integratsiyalash ham, ayniqsa, murakkab firibgarlik sxemalarini aniqlashda ommalashib bormoqda. Biroq, ushbu ilg'or metodologiyalarni O'zbekiston kontekstiga qo'llash, uning o'ziga xos ma'lumotlar mavjudligi, texnologik infratuzilmasi va me'yoriy muhitini hisobga olgan holda, qo'shimcha tadqiqotlarni talab qiladi. Auditor mustaqilligi, kasbiy malakasi va axloqiy xulq-atvorining ahamiyati ham ta'kidlanadi.

Texnologik taraqqiyot, ayniqsa ish haqi dasturiy ta'minoti va korxona resurslarini rejalashtirish (ERP) tizimlarida, ish haqi hisobini va audit amaliyotlarini sezilarli darajada o'zgartirdi. Akademik adabiyotlar ushbu texnologiyalar taqdim etayotgan imkoniyatlar va muammolarni yoritmoqda. Avtomatlashtirilgan ish haqi tizimlari aniqlikni oshirishi, qo'lda qilinadigan xatolarni kamaytirishi va jarayonlarni soddalashtirishi mumkin, shu bilan audit riskini kamaytiradi. Boshqa tomondan, ular tizim yaxlitligi, ma'lumotlar xavfsizligi va noto'g'ri konfiguratsiyalar tufayli tizimli xatolar potentsiali bilan bog'liq yangi risklarni keltirib chiqaradi. Auditorlar endi avtomatlashtirilgan nazoratlarning samaradorligini baholash, ma'lumotlarni migratsiya qilish jarayonlarini baholash va tizim tomonidan yaratilgan hisobotlarning aniqligini

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

tekshirish uchun IT-audit ko'nikmalariga ega bo'lishlari kutilmoqda. Bulutga asoslangan ish haqi yechimlariga o'tish ham ma'lumotlar maxfiyligi, yetkazib beruvchilarni boshqarish va SOC hisobotlari bilan bog'liq masalalarni keltirib chiqaradi. Tadqiqotlar ko'pincha auditorlar ish haqi auditining samaradorligini oshirish uchun uzluksiz audit va sun'iy intellekt kabi texnologiyalardan qanday foydalanishlari mumkinligini o'rganadi.

Tashqi audit mustaqil kafolatni taqdim etsa-da, ichki auditning ish haqi jarayonlarini doimiy monitoring qilish va takomillashtirishdagi roli akademik adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Ichki auditorlar ichki nazoratning samaradorligi haqida real vaqt rejimida ma'lumot berishi, operatsion samarasizliklarni aniqlashi va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berishi mumkin. Ularning uzluksiz ishtiroki ish haqi operatsiyalarini batafsil va tez-tez ko'rib chiqishga imkon beradi. Kuchli ichki audit funksiyasi ish haqi hisobi va to'lovi bilan bog'liq risklarni kamaytirishi, tashqi auditorlarning ishini to'ldirishi mumkin. Ichki va tashqi auditorlar o'rtasidagi hamkorlik, ma'lumotlar va topilmalarni almashish, ish haqi jarayonlari ustidan umumiy boshqaruv va nazorat samaradorligini oshirish uchun eng yaxshi amaliyot sifatida ko'rsatiladi.

Mavjud bilimlarni sintez qilar ekanmiz, ish haqi auditining umumiy tamoyillari, huquqiy muvofiqlik, buxgalteriya hisobining aniqligi va xalqaro standartlarni qo'llash global miqyosda yaxshi o'rnatilgan bo'lsa-da, O'zbekistonning so'nggi va muhim mehnat qonunchiligi islohotlari kontekstida ish haqi hisoblash va to'lash jarayonlari auditiga bag'ishlangan keng qamrovli, zamonaviy tadqiqotlarda sezilarli bo'shliq mavjud. Yangi Mehnat kodeksi, ish haqidan ushlab qolish va to'lov shartlari bo'yicha batafsil qoidalari bilan [1], [3], moslashtirilgan audit yondashuvlarini talab qiladigan murakkabliklarni kiritadi. Ushbu maqola O'zbekiston qonunchilik bazasiga va xalqaro audit standartlariga maxsus moslashtirilgan audit metodologiyalarining batafsil

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

tahlilini taklif qilish orqali ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan. U umumiy munozaralardan tashqariga chiqib, ushbu o'ziga xos me'yoriy muhitda ishlaydigan auditorlar uchun aniq ko'rsatmalar berishga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada mehnat haqi hisobi va to'lash jarayoni auditining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish, O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligidagi so'nggi o'zgarishlar hamda xalqaro audit standartlari asosida samarali audit metodologiyasini ishlab chiqish maqsad qilingan. Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, mehnat haqi hisobi va to'lash jarayonlarini tartibga soluvchi milliy normativ-huquqiy hujjatlarni, xususan, O'zbekiston Respublikasining yangi Mehnat kodeksi va Prezident farmonlarini atroflicha o'rganish; ikkinchidan, mehnat haqi auditiga oid xalqaro audit standartlari (XAS) talablarini tahlil qilish va ularni milliy amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini baholash; uchinchidan, mehnat haqi hisobi va to'lash jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan asosiy xato va kamchiliklarni, shuningdek, firibgarlik risklarini aniqlash; to'rtinchidan, ushbu risklarni minimallashtirishga qaratilgan, zamonaviy audit yondashuvlari va texnologiyalarini o'z ichiga olgan amaliy audit metodologiyasini taklif etish; beshinchidan, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va mehnat haqi auditining samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti sifatida korxonalarda mehnat haqi hisoblash va to'lash bilan bog'liq barcha jarayonlar, shu jumladan, ish haqi fondini shakllantirish, ish haqi turlarini belgilash, hisoblash, ushlab qolish, to'lash va tegishli hisobotlarni tayyorlash amaliyotlari belgilandi. Tadqiqot predmeti esa ushbu jarayonlarning O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi va xalqaro audit standartlari talablariga muvofiqligini baholash, ulardagi mavjud kamchiliklarni

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

aniqlash va bartaraf etishga qaratilgan audit metodologiyasi va tartib-qoidalaridir.

Ushbu tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanilib, u normativ-huquqiy, nazariy-konseptual, qiyosiy va amaliy tahlil usullarini o'z ichiga oladi. Normativ-huquqiy yondashuv O'zbekiston Respublikasining mehnat qonunchiligini, xususan, mehnat haqi hisoblash va to'lash tartiblarini belgilovchi yangi Mehnat kodeksi [1], shuningdek, Prezidentning 2019 yil 21 maydagi PF-5723-sonli Farmoni bilan joriy etilgan mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori, bazaviy hisoblash miqdori va pensiyani hisoblashning bazaviy miqdori kabi uchta alohida ko'rsatkichni [2] chuqur o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuv orqali qonunchilikdagi so'nggi o'zgarishlar, jumladan, ish haqidan ushlab qolish tartiblariga kiritilgan aniqliklar va ta'til pullarini ushlab qolishga oid cheklovlar [3] audit jarayoniga qanday ta'sir qilishini aniqlashga e'tibor qaratildi. Nazariy-konseptual yondashuv mehnat haqi auditining umumiy tamoyillari, maqsadlari va vazifalarini, shuningdek, xalqaro audit standartlarining (XAS) asosiy qoidalarini tahlil qilishga xizmat qildi. Qiyosiy tahlil usuli O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi talablarini xalqaro audit standartlari va ilg'or xorijiy amaliyotlar bilan taqqoslash orqali milliy audit amaliyotini takomillashtirish yo'llarini aniqlashga imkon berdi. Amaliy tahlil esa nazariy asoslar va qonunchilik talablari asosida mehnat haqi auditini o'tkazish bo'yicha aniq metodologik tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Ma'lumotlarni yig'ishda bir qator usullar qo'llanildi. Birinchidan, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili keng qo'llanildi. Bu O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi, Soliq kodeksi, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, shuningdek, mehnat haqi hisobi va to'lashni tartibga soluvchi boshqa idoraviy normativ hujjatlarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, yangi Mehnat kodeksining ish haqidan ushlab qolish tartiblari

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

va ta'til pullarini hisoblashga oid qoidalar [1], [3] diqqat bilan o'rganildi. Ikkinchidan, xalqaro audit standartlari (XAS) bo'yicha mavjud adabiyotlar va rasmiy hujjatlar tahlil qilindi. Bu XAS 200 (Mustaqil auditorning umumiy maqsadli moliyaviy hisobot auditini o'tkazish bo'yicha maqsadlari), XAS 315 (Muhim noto'g'ri ma'lumotlar risklarini aniqlash va baholash), XAS 330 (Baholangan risklarga auditorning javobi) va XAS 500 (Audit dalillari) kabi standartlarning mehnat haqi auditiga tatbiq etilishini o'rganishni o'z ichiga oldi. Uchinchidan, mehnat haqi auditiga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va konferensiya materiallari chuqur o'rganildi. Bu mavjud bilimlarni sintez qilish, tadqiqot bo'shliqlarini aniqlash va yangi g'oyalarni shakllantirishga yordam berdi. To'rtinchidan, mehnat haqi hisobi va to'lash jarayonlarining amaliy jihatlarini tushunish uchun buxgalteriya hisobi va audit amaliyotiga oid metodik qo'llanmalar, shuningdek, korxonalarning ichki hujjatlari (mehnat shartnomalari, buyruqlar, shtat jadvallari, ish haqi to'lash to'g'risidagi nizomlar) tahlil qilindi. Garchi ushbu maqola uchun bevosita empirik ma'lumotlar yig'ilmagan bo'lsa-da, amaliy hujjatlarning umumiy tuzilishi va mazmuni audit metodologiyasini ishlab chiqishda nazariy asos bo'lib xizmat qildi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil: O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi talablari, xususan, ish haqidan ushlab qolish va to'lash tartiblari [1], [3] xalqaro audit standartlari va ilg'or xorijiy mamlakatlarning mehnat qonunchiligi hamda audit amaliyotlari bilan taqqoslandi. Bu milliy qonunchilikdagi o'ziga xosliklarni va xalqaro standartlarga mos kelmaydigan jihatlarni aniqlashga yordam berdi.

Tizimli tahlil: Mehnat haqi hisobi va to'lash jarayoni yagona tizim sifatida ko'rib chiqildi. Bu jarayonning har bir bosqichini (ishga qabul qilishdan to'ish haqini to'lashgacha) o'zaro bog'liqlikda tahlil qilish, ichki

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

nazorat tizimining samaradorligini baholash va risklarni kompleks tarzda aniqlash imkonini berdi.

Kontent tahlili: Normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro standartlar va ilmiy adabiyotlarning matnlari chuqur o'rganilib, asosiy tushunchalar, tamoyillar, talablar va amaliyotlar aniqlandi. Bu tahlil mehnat haqi auditining nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qildi.

Induktiv va deduktiv usullar: Umumiy nazariy qoidalaridan (deduksiya) va aniq qonunchilik normalaridan (induksiya) kelib chiqqan holda mehnat haqi auditining o'ziga xos tartib-qoidalari ishlab chiqildi.

Riskka asoslangan tahlil: Xalqaro audit standartlari (XAS) talablariga muvofiq, mehnat haqi hisobi va to'lash jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muhim noto'g'ri ma'lumotlar risklari (masalan, hisoblashdagi xatolar, ruxsatsiz to'lovlar, firibgarlik) baholandi. Bu tahlil audit resurslarini eng muhim va xavfli sohalarga yo'naltirishga imkon berdi.

Sintetik tahlil: Yig'ilgan va tahlil qilingan ma'lumotlar asosida mehnat haqi auditini o'tkazish bo'yicha kompleks metodologiya ishlab chiqildi va amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

Auditni rejalashtirish va riskni baholash: Bu bosqichda korxonaning mehnat haqi hisoblash va to'lash tizimining umumiy xususiyatlari, ichki nazorat tizimining holati, shuningdek, mehnat qonunchiligidagi so'nggi o'zgarishlar [1], [2], [3] hisobga olingan holda muhim noto'g'ri ma'lumotlar risklari aniqlandi va baholandi. Riskni baholashda mehnat haqi turlari, xodimlarning soni, ish haqi tizimining murakkabligi, avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish darajasi kabi omillar inobatga olindi.

Ichki nazorat tizimini o'rganish va baholash: Mehnat haqi hisobi va to'lash jarayonlaridagi ichki nazorat mexanizmlari (masalan, vazifalarni taqsimlash, ruxsat berish tartib-qoidalari, hisobotlarni taqqoslash) o'rganildi. Nazorat sinovlari orqali ushbu nazoratlarning dizayn samaradorligi va

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

operatsion samaradorligi baholandi. Yangi Mehnat kodeksi [1], [3] talablariga muvofiq, ish haqidan ushlab qolishga oid ichki nazorat tartib-qoidalariga alohida e'tibor qaratildi.

Mazmunli tekshiruvlar o'tkazish: Bu bosqichda mehnat haqi hisob-kitoblarning aniqligi, to'liqligi va qonuniyligini tekshirishga qaratilgan batafsil audit tartib-qoidalarini ishlab chiqildi. Bularga quyidagilar kiradi: Mehnat shartnomalari, buyruqlar va shtat jadvallarining mehnat qonunchiligiga muvofiqligini tekshirish. Ish haqi hisoblashda qo'llanilgan tarif stavkalari, lavozim maoshlari, ustamalar va qo'shimcha to'lovlarning to'g'riligini tekshirish. Ish vaqtini hisobga olish tabeli ma'lumotlari bilan ish haqi hisoblash hujjatlarining mosligini taqqoslash.

Mehnat haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlardan soliqlar va boshqa majburiy ajratmalarning (masalan, ijtimoiy soliq, shaxsiy daromad solig'i) qonunchilikka muvofiq hisoblanganligini tekshirish. Ayniqsa, Prezidentning 2019 yil 21 maydagi PF-5723-sonli Farmoni [2] bilan kiritilgan o'zgarishlar asosida hisoblashlarning to'g'riligiga e'tibor qaratildi. Ish haqidan ushlab qolishlarning qonuniyligi va asosililigini tekshirish. Bu yerda yangi Mehnat kodeksining [1], [3] xodimning roziligisiz ushlab qolish mumkin bo'lgan holatlar ro'yxati va ta'til pullarini ushlab qolishga oid cheklavlari diqqat markazida bo'ldi. Ish haqi to'lovlarning o'z vaqtida va to'liq amalga oshirilganligini bank ko'chirmalari va kassa hujjatlari orqali tasdiqlash. Mehnat haqi bo'yicha debitor va kreditor qarzdorliklarning to'g'ri aks ettirilganligini tekshirish. Analitik tartib-qoidalar (masalan, ish haqi fondining o'zgarish dinamikasini tahlil qilish, o'rtacha ish haqi ko'rsatkichlarini taqqoslash) qo'llanildi. Audit dalillarini yig'ish va hujjatlashtirish: Har bir audit tartib-qoidasi natijasida olingan dalillar (hujjatlar nusxalari, tahliliy jadvallar, auditorning ishchi hujjatlari) XAS 500 talablariga muvofiq yetarli va ishonchli bo'lishi ta'minlandi. Audit natijalarini umumlashtirish, xulosalar va tavsiyalar

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

ishlab chiqish: Yig'ilgan dalillar asosida aniqlangan xato va kamchiliklar, shuningdek, qonunbuzarliklar umumlashtirildi. Ularning sabablari va oqibatlarini tahlil qilindi. Mehnat haqi hisobi va to'lash jarayonlarining samaradorligini oshirish, qonunchilikka rioya etilishini ta'minlash hamda risklarni minimallashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning doirasi O'zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi va xalqaro audit standartlari asosida mehnat haqi hisobi va to'lash jarayoni auditining nazariy va metodologik jihatlarini tahlil qilish bilan cheklangan. Ushbu maqola doirasida aniq korxonalarda empirik audit tekshiruvlari o'tkazilmagan bo'lsada, ishlab chiqilgan metodologiya kelajakdagi amaliy audit faoliyati uchun mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotning asosiy cheklovlari shundan iboratki, u faqat mavjud qonunchilik va standartlarga asoslangan bo'lib, kelajakdagi qonunchilik o'zgarishlari yoki yangi audit texnologiyalarining joriy etilishi metodologiyaga qo'shimcha tuzatishlar kiritishni talab qilishi mumkin. Shuningdek, turli tarmoqlar va mulkchilik shakllaridagi korxonalarning o'ziga xos xususiyatlari ushbu umumiy metodologiyani qo'llashda individual yondashuvni talab etishi mumkin. Biroq, ushbu cheklovlarga qaramay, tadqiqot O'zbekistonning hozirgi huquqiy va iqtisodiy sharoitlarida mehnat haqi auditining dolzarb muammolarini hal qilishga qaratilgan keng qamrovli va amaliy yondashuvni taklif etadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O'zbekiston Respublikasining yangi mehnat qonunchiligi va xalqaro audit standartlari talablarini sintez qilgan holda mehnat haqi hisobi va to'lash jarayoni auditining nazariy hamda amaliy jihatlarini chuqur tahlil qildi. Yangi Mehnat kodeksi tomonidan kiritilgan ish haqidan ushlab qolish tartiblaridagi o'zgarishlar va Prezident farmonlari bilan belgilangan bazaviy ko'rsatkichlarning qayta ta'riflanishi audit

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

metodologiyasini moslashtirishning dolzarbligini ko'rsatdi. Ishlab chiqilgan riskka asoslangan metodologiya ichki nazorat tizimini baholash, mazmunli tekshiruvlar o'tkazish va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha kompleks va amaliy yondashuvni taklif etadi. Tadqiqot natijalari korxonalarda mehnat haqi hisobi va to'lovi jarayonlarining shaffofligi, qonuniyligi va samaradorligini oshirishga, shu bilan birga xodimlarning mehnat huquqlarini ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arens, A. A., Elder, R. J., Beasley, M. S., Hogan, C. E. Audit va Kafolat Xizmatlari. Hoboken: Pearson, 2020.
2. Gray, I., Manson, S. Audit jarayoni: Tamoyillar, amaliyot va holatlar. Andover: Cengage Learning EMEA, 2020.
3. Knechel, W. R., Salterio, S. E. Audit: Ishonch va Tavakkalchilik. Abingdon: Routledge, 2021.
4. Messier, W. F., Glover, S. M., & Prawitt, D. F. Audit va Ishonch xizmatlari: Tizimli yondashuv. New York: McGraw-Hill Education, 2020.
5. Okafor, C. A., Ogbodo, C. N. "Ichki nazorat tizimining davlat sektori tashkilotlarida ish haqi boshqaruviga ta'siri." Biznes va ijtimoiy fanlar bo'yicha akademik tadqiqotlar xalqaro jurnali, vol. 10, no. 1, 2020, pp. 240-255.
6. Al-Haddad, L., Al-Haddad, A. "Ichki auditning mehnat qonunchiligiga rioya etishni kuchaytirishdagi roli: Iordaniya kompaniyalari misolida." Buxgalteriya hisobi va audit jurnali: Tadqiqot va amaliyot, jild 5, son 1, 2021, betlar 45-60.
7. Popescu, M. "Ish haqi jarayonlariga Xalqaro Audit Standartlarini (AXS) qo'llashdagi muammolar." Yevropa Buxgalteriya Hisobi, Audit va Moliya Tadqiqotlari Jurnali, vol. 8, no. 1, 2020, pp. 1-12.

UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY

international scientific conference

8. Ahmad, N., Hassan, M. K. "Muvofiqlik va samaradorlik uchun inson resurslarini boshqarish amaliyotlarini audit qilish." Buxgalteriya hisobi va audit amaliyotlari jurnali, jild. 1, son. 1, 2022, b. 1-15.
9. Suryani, E., Yuliana, R. "Firibgarlikning oldini olish uchun ish haqi boshqaruvida ichki nazorat tizimi samaradorligini tahlili." Buxgalteriya hisobi va Moliya Tadqiqotlari Jurnali, vol. 6, no. 1, 2021, pp. 1-10.